

УДК 792:784(477+476) “XIX/XX”

Г 85

Галина ГРИЦЕНКО

**БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКІ
ТЕАТРАЛЬНО-МУЗИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

У статті визначені і розглянуті основні напрями в білорусько-українських театральних-музичних зв'язках другої половини XIX – початку XX ст. З'ясовано внесок українських театральних колективів і професійних труп у становлення і розвиток білоруського національного театру. Звернено увагу на органічність сценічного репертуару українського походження на білоруській сцені.

Ключові слова: Україна, Білорусь, театр, музика, драматургія, культурні зв'язки.

У другій половині XIX століття нового наповнення і змісту набуло національне білоруське Відродження. Тогочасні суспільні процеси торкнулися усіх сфер життя і своєю сутністю сприяли формуванню національної самосвідомості. Сьогодні ця актуальність визначається розбудовою білоруської державності, що потребує ширшого і глибшого вивчення історичного минулого, з'ясування витоків білоруського націотворення. Ця актуальність посилюється також розвитком міждержавних взаємин і зв'язків між українцями і білорусами на сучасному етапі.

У минулому зв'язки були важливою складовою націотворчих процесів, зокрема, білорусів. Найповніше вони проявилися у культурній сфері, хоча й мали неоднакову інтенсивність.

Найпомітнішими вони були в сфері театру та музики, які мали широку основу і міцні традиції. Саме театр у слов'янських народів часів їх бездержавності був одним із носіїв національної

пам'яті. Зі сцени лунало слово рідною мовою або висвітлювалися події з історичного минулого. У театрах починався шлях багатьох талановитих співаків, музикантів, які згодом виступали в українських і білоруських балаганних колективах. Дальшого розвитку набула аматорська сцена у вигляді українського вертепу і білоруської батлейки. Становлення аматорського театру відбувалося через розвиток і взаємозбагачення народних театральних традицій у поєднанні з досягненнями шкільного, а згодом і професійного театру. Аматорський театр був більш доступним і демократичним.

Дослідники не вивчали спеціально білорусько-українські взаємини у сфері виконавчого мистецтва. Фрагментарно про них згадано в узагальнювальних працях з історії мистецтва [3], [7], [13], [16], [17]. Роботи В.Стельмаха [15], Л.Дробау [4], А.Мажейка [10], Н.Мохнач [11] та Б.Чайковського [18] мають скоріше мистецтвознавчий характер. П.Охріменко [12] багато уваги приділив розгляду театральних взаємин з огляду на репертуар.

Наша мета – на основі узагальнення конкретних фактів виявити основні напрями білорусько-українських театральних взаємин доби національного білоруського Відродження, дослідити ступінь взаємовпливів та значення музики в розвитку музично-театрального мистецтва.

Початок білорусько-українським театральним взаєминам та їх змістовому наповненню дала діяльність українських наполовину професійних театральних труп, які почали виникати в середині XIX ст. [1, 98]. Подекуди вони виступали за межами України, зокрема, в Гомелі та Мінську. У 50-х роках XIX ст. містами і містечками Гродненської губернії гастролювала трупа М.Бетлевського. Вже ці перші постановки українських п'єс пробудили до них інтерес у білоруських глядачів. Білоруську театральну культуру помітно активізувало створення В.Дуніним-Марцинкевичем аматорського театру в своєму маєтку Людинка [12, 37]. Це створило умови для подолання проблем білоруського національного театру, власної драматургії.

Взаємні театральні зв'язки значно пожвавилися у зв'язку з появою професійного театру на Україні. Його започаткувала трупа, утворена в 1882 р. М.Кропивницьким [12, 38]. Демократичною спрямованістю, високою виконавчою майстерністю вирізнялись

також трупи М.Старицького, П.Саксаганського, М.Садовського, І.Карпенка-Карого. Оскільки українські театральні колективи не мали постійного місця для творчої праці, тому змушені були гастролювати різними містами України, Росії, Білорусі, Польщі. За таких умов вони ознайомили глядачів з українським театральним мистецтвом, творами національної реалістичної драматургії, народними піснями. Правдиве, народне у своїй основі, мистецтво цих творчих колективів отримало широке визнання всюди, де вони виступали.

Найбільший успіх серед глядачів мали українські театральні трупи М.Старицького і М.Кропивницького. Власне з театром М.Старицького пов'язані перші регулярні виступи українських артистів на білоруській землі. Цей колектив ставив сценічні твори у Білорусі, зокрема в Мінську в 1887 – 1889 рр. та 1891 р. [15, 7]. Завдяки їм білоруський глядач ознайомився з кращими досягненнями української національної драматургії. Серед них були п'єси І. Котляревського (“Наталка Полтавка”), Г. Квітки-Основ'яненка (“Сватання на Гончарівці”, “Шельменко-денщик”, “Москаль-чарівник”), М.Гоголя (“Ревізор”), Т.Шевченка (“Назар Стодоля”), М. Старицького (“Ой не ходи Грицю та й на вечорниці”, “За двома зайцями”, “Крути та не перекручай”), М.Кропивницького (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Глитай, або ж павук”).

Популярність у Білорусі мала трупа М. Старицького, гастролі якої захоплювали багатьох культурних діячів білоруського народу. Зокрема, відомий білоруський поет Янка Лучіна (справжнє прізвище Неслуховський Іван, 1851 – 1897 рр. – Г. Г.), який писав на теми селянського життя, багато працював над створенням за зразком українського національного білоруського театру. Він вивчав історію старого білоруського театру, його репертуар. За таких умов появилася друком його наукова праця про білоруську батлейку, яку він опублікував у польському етнографічному журналі “Wisła” [1, 102].

Янка Лучіна пробував також писати й п'єси, свідченням чого є збережений невеликий фрагмент його твору на теми із селянського життя. Щире захоплення постановками і концертами М.Старицького поет виразив у віршах “Усей трупе дабрэдзєя Старіцкага беларуская слова” і “Дабродзєю артысту

Манько". У першому вірші автор висловив глибоку вдячність українським артистам, які принесли із собою чудову народну пісню і живу народну мову. Він підкреслював близькість українського і білоруського народів, особливо виділяючи схожість їх казок і пісень [2, 251].

Про безпосередній вплив трупи М. Старицького на драматургію Білорусі свідчить творчість М.Янчука (1859 – 1921). Серед його творів є комедія “Пилип-музика”, оперета “Вихованець”, водевіль “По ярмарку”, драма “На чужині, або щербата доля” та ін. “На чужині” і “По ярмарку” були заборонені царською цензурою, оскільки в них зображався побут простих людей. Але ті твори, що все-таки побачили світло рампи, користувалися великою популярністю. Зокрема, протягом 1887 – 1922 рр. його п'єса “Пилип-музика” з успіхом йшла у репертуарі трупи М.Старицького. Її гастролі стали тим підґрунтям, яке призвело до розширення національного репертуару білоруської сцени і створення білоруського національного театру.

Вагомий внесок в історію українсько-білоруських культурних зв'язків вніс М.Кропивницький. У 90-х роках XIX ст. трупа, якою він керував, неодноразово виступала перед мінчанами, а також перед глядачами Гомеля, Бобруйська. В репертуар гастрольних виступів трупи М.Кропивницького, поряд з чисельними п'єсами І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, М.Старицького, вже знайомих білоруським глядачам, були включені й нові роботи – “По ревізії”, “Пошилися в дурні” М.Кропивницького, “Безталанна” І.Карпенка-Карого.

Вистави українського театру стали школою високої майстерності для багатьох білоруських артистів. Під час гастролей у Білорусі М.Кропивницький залучав для участі в масових сценах членів аматорських гуртків, артистів місцевих театрів, а також студентів і школярів. Так, у 1892 р. у виставі трупи М.Кропивницького “Назар Стодоля” з успіхом виступив місцевий аматор А.Миколаєв.

На початку XX ст. великим успіхом у Білорусі користувалася також театральна трупа М. Саксаганського. Зокрема, вона побувала у Мінську в 1908 – 1909 рр. Чимало

прихильників мав також театр Сулова, який дав 39 вистав у Мінську протягом лише 1907 р. [8, 179]. Відомо, що на білоруській території, яка входила до складу Віленської губернії, протягом 1887 – 1902 рр. давали вистави численні українські театральні колективи, зокрема І.Васильєва, М.Старицького, М.Саксаганського, П.Манька, В.Грицяя, І.Хмари, С.Чесновського, П.Націлевича та ін. Крім постановок п'єс, вони організовували також концерти, в яких провідне місце належало українській народній пісні.

Незважаючи на те, що українські постановки і концерти всіляко обмежувалися, нова українська театральна культура все глибше проникала в маси не тільки свого, але і сусідніх народів, передовсім, білорусів. Цьому сприяли гастролі українських театральних колективів у Білорусі, аматорські постановки, концерти тих українців, які жили в Білорусі.

З кінця XIX ст. з новою силою розгорнулася боротьба за створення білоруського професійного театру, яку почали ще В.Дунін-Марцинкевич і Янка Лучіна. У ряді міст, містечок і навіть сіл Білорусі утворювалися театральні гуртки й аматорські театри. Вони діяли в навчальних установах, на залізничних станціях, в клубах інтелігенції. Оскільки білоруських п'єс у той час було мало, то аматори театального мистецтва використовували твори українських, російських та польських письменників.

Із творів української драматургії на початку XX ст. популярними були комедії “Розумний і дурень” І.Карпенка-Карого та особливо “Пошились у дурні” і “По ревізії” І.Кропивницького, відомі білоруському глядачеві ще з постановок українських труп. Події та герої, показані у цих творах, були настільки близькі і зрозумілі білоруським глядачам, що часто сприймалися ними як свої, і тому довгі роки не сходили з білоруської сцени.

У 1902 р. аматори білоруського містечка Радошковичі під керівництвом А. Бурбіса поставили білоруською мовою “По ревізії” М.Кропивницького [14, 11]. Вистава мала великий успіх і згодом ставилася на хуторах Карлсберг, Снітки, Петровщина (тепер територія Мінська. – Г.Г.). Цей твір І.Кропивницького з легкої руки гуртка з Радошковичів ставився на білоруській сцені до 30-х років XX ст.

Вагому роль для розвитку білоруської театральної культури відіграв Віленський музично-драматичний гурток, який організували місцеві інтелігенти-білоруси в 1910 р. Дбаючи про розширення білоруського репертуару, учасники гуртка перекладали п'єси М.Кропивницького та інших українських драматургів. Відомо, що впродовж 1910 – 1911 рр. вони переклали і видали у видавництві “Загляне сонце в наше віконце” п'єси М.Кропивницького “Пошились в дурні” і “По ревізії” [12, 38]. Розраховуючи переважно на білоруські аматорські гуртки, видавці паралельно з перекладом вносили у п'єси деякі зміни з метою наблизити їх до місцевого колориту. Зокрема, в даному випадку було змінено географічні назви, імена деяких героїв, скорочені діалоги та пісні, що загалом не вплинуло на сюжетний зміст.

П'єси української драматургії зайняли чільне місце і в репертуарі першої професійної білоруської трупи І.Буйницького. Вона виникла на основі аматорського гуртка, заснованого в 1907 р. [8, 183]. Одним з провідних її акторів був А.Бурбіс, керівник аматорської групи з Радошковичів. Колектив І.Буйницького виступав у містечках і селах Дзвінського повіту, в лютому 1910 р. брав участь у білоруських вечорницях у Вільно.

Регулярні виступи аматорського колективу І.Буйницького сприяли його еволюції до професійного театру. В його репертуарі, поруч з оригінальними білоруськими творами (“Модны шляхцюк” Каруся Каганца, “Паулінка” Янки Купали) були також п'єси М.Кропивницького “По ревізії” і “Пошились в дурні”. Сам І.Буйницький виконував у цих п'єсах головні ролі.

Однією з форм виконавчого мистецтва у Білорусі були т. зв. білоруські вечорниці. Організаторами таких заходів були як представники інтелігенції, так і прості селяни, а також музично-драматичні гуртки і аматорські театри, що існували в Мінську, Гродно, Слуцьку, Вільно та в інших містах Білорусі. На таких вечорницях ставили вистави і невеличкі сценки, виконували пісні, читали вірші білоруських поетів [9, 56].

Особливістю цих вечорниць було те, що вони мали білорусько-український характер. Найчастіше вони відбувалися в Гомелі та Бресті, де проживало багато українців. Зокрема, з нагоди шевченківського свята у 1908 р. у Могилеві було

поставлено п'єсу Т.Шевченка “Назар Стодоля”. Подібний захід відбувся у 1913 р. у Полтаві, де учасники слухали білоруською мовою вірш Я.Купали “А хто там іде?”, який справив велике враження на слухачів. Проведення таких вечорів мало велике значення для взаємного ознайомлення культури двох народів, сприяло зміцненню культурних зв'язків між ними.

Крім того, деякі білоруські драматичні гуртки почали гастролювати Україною. Так, у 1912 р. трупа під керівництвом Казимира Сянька змогла поставити комедію “Модны шляхцюк”. Дальші вистави заборонила поліція [6, 223]. Білоруські актори сценічно відіграли також п'єси “Пінська шляхта”, “Павлінка” та ін. Гастролі трупи К.Сянька засвідчили про зростання інтересу українських глядачів до білоруського театру та його репертуару. Відомо, що незнаний на ім'я автор переклав українською мовою комедію “Пінська шляхта” В.Дуніна-Марцинкевича. Сюжетно вона висміювала дрібну шляхту за її сварки і чванство.

Якщо в другій половині ХІХ ст. український театр відігравав провідну роль у білорусько-українських театральних зв'язках, то на початку ХХ ст. ці відносини набувають характеру взаємозв'язків, що сприяли зближенню, збагаченню культур двох народів.

Розвиток білорусько-українських театральних відносин супроводжувався музичними зв'язками, оскільки в тогочасному театрі органічною частиною майже кожної з п'єс були народні пісні і танці. Отже, виступи українських театральних колективів ознайомлювали білоруських глядачів з українською народною піснею.

Відсутність національних оперних театрів було однією з причин того, що українські опери починали своє сценічне життя у Білорусі, у постановках українських драматичних труп. Сюди належать опери і оперети “Наталка-Полтавка”, “Чорноморці”, “Ніч під Івана Купала”, “Утоплена” М.Лисенка, “Запорожець за Дунаєм” С.Гулака-Артемовського. Зростання інтересу у Білорусі до української музики знайшло своє відображення у музично-літературних вечорах [6, 219]. Один з таких заходів відбувся 1 квітня 1893 р. в Мінській жіночій гімназії. Серед виконаних творів великий успіх у глядачів мала народна пісня “Ой, на горі та женці жнуть”. На концерті в Мінську 22 жовтня 1900 р.

звучали також українські народні пісні “Засвистали козаченьки”, “Гандзя” та ін.

У білоруських містах неодноразово виступали українські музиканти. У 1859 р. український музикант М.Соколовський зробив велике турне Білоруссю, під час якого познайомився і подружився з А.Верігою-Даревським та ін. У жовтні 1888 р. у Мінську відбулися концерти капели під керівництвом М.Гордовського. Білоруські критики особливо виділили виконання народних пісень “Зозуля”, “Ой мати, мати”, марш з опери М.Лисенка “Чорноморці”. У березні 1894 р. у тому ж залі Мінська відбувся концерт викладачів Львівської консерваторії. Через дванадцять років там з великим успіхом виступив симфонічний оркестр Львівської філармонії, який очолював чеський музикант Л.Челянський.

Музичні зв'язки особливо яскраво проявилися у народних мелодіях [5, 75]. Це зумовлено подібними історичними долями двох народів. Так, зокрема, у Білорусі та на Україні були досить популярними пісні, в яких оспівується боротьба проти польських та інших феодалів. Прикладом може слугувати “Пісня про Бондарівну”, яка виникла на Україні і швидко поширилася у Білорусі. Є багато пісень, які відомі на українській та білоруській мовах. Це “Ой при лужку, при лужку”, “Позаростали стежки-дорожки” та інші.

Викладений матеріал дає змогу зробити певні висновки. У драматично-театральному житті білоруси активно сприймали все те краще, що створювалось в Україні. Зокрема, у репертуарі деяких театрів Білорусі з'явилися п'єси І.Котляревського, Т.Шевченка, М.Старицького, І.Кропивницького, І.Карпенка-Карого, у яких глибоко проілюстровано життя і прагнення українського народу. Зрозуміло, що такі твори не могли не вплинути на репертуар молодого білоруського театру. Водночас гастрольні виступи українських театральних колективів на білоруському терені відіграли позитивну роль у становленні білоруського аматорського театру і разом з тим у розвитку білоруської драматургії.

Співпраця з видатними представниками українського театру наблизила білоруських артистів до секретів творчої

роботи і досягнень українського сценічного мистецтва, сприяла формуванню білоруської театральної культури.

Викладений матеріал свідчить, що театральні-музичні зв'язки проявлялися передовсім через сцену і репертуар. Водночас вимагає глибшого дослідження питання підготовки кадрів для білоруського національного театру, вивчення репертуару крізь призму паралелей в історії театру і музики у слов'янських країнах.

Джерела та література

1. Ахрыменка П.П. Летапіс братэрства. Аб беларуска – українських фальклорных, літаратурных і тэатральных сувязях. – Минск: Мастацкая літаратура, 1973. – 304 с.
2. Беларуская літаратура XIX ст. Хрэстаматыя. – Минск: Вышэйшая школа, 1971. – 375 с.
3. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. Літаратура XIX – пачатак XX вв. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – Т.2. – 620 с.
4. Дробаў Л.Н. Беларускія мастакі XIX стагоддзя. – Мінск: Беларусь, 1971. – 109 с.
5. Елатов В. Мелодические основы белорусской народной музыки. – Минск, 1970. – 143 с.
6. Исторические корни дружбы и единения белорусского и украинского народов. – К.: Наук. думка, 1978. – 235 с.
7. Історія українського мистецтва в 6-и т. / Під ред. Бажана М. – К.: Вид. АН УРСР. – 1970. – Т. 4. – 321 с.
8. Кабржыцкая Т.В., Рагойша В.П. Карані дружбы. Беларускі-українскія літаратурныя узаемазвязі пачатку XX ст. – Минск: Навука і тэхніка, 1976. – 125 с.
9. Куліковіч М. Беларуская музыка. Короткі нарыс гісторыі беларускага мастацтва. – Нью-Йорк, 1953. – 62 с.
10. Мажейка А., Самасейка А. Сувязі беларускай літаратуры з літаратурамі зарубешных славянскіх народаў 1906 – 1962 гг. – Мн.: Выд. АН БССР, 1963. – 128 с.
11. Мохнач Н.Н. Общественно-политическая и этическая мысль Белоруссии нач. XIX века. – Мн.: Наука и техника, 1985. – 94 с.
12. Охріменко П.П. Шляхамі братання (про українсько-білоруські театральні-драматичні зв'язки). – Київ: Мистецтво, 1968. – 136 с.

13. Очерки истории науки и культуры Белоруссии 1X – нач. XX вв. – Мн.: Наука и техника, 1996. – 527 с.

14. Семянович А.А. Аб вытаках беларускай драматургии // Беларуская літаратура. Даследаванні і публікації. – Минск: АН БССР, 1950. – С. 37 – 56.

15. Стельмах В.М. Шляхи білоруського театру. – К.: Мистецтво, 1964. – 170 с.

16. Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. / Під ред. Савенок К.І. – К.: Наук. думка, 1983. – 188 с.

17. Українське мистецтво та архітектура кін. XIX – поч. XX ст. / Під ред. Білецького П.О. – К.: Наук. думка, 2000. – 236 с.

18. Чайковський Б. Незабутня сторінка дружби. Т.Шевченко і Білорусія. – К.: Дніпро, 1964. – 183 с.

Гриценко Галина. Белорусско-украинские театральномызыкальные связи (вторая половина XIX – начало XX века). В статье определены и рассмотрены основные направления в белорусско-украинских театральномызыкальных связях второй половины XIX – начала XX в. Определен вклад украинских театральных коллективов и профессиональных трупп в становление и развитие белорусского национального театра. Обращено внимание на органичность сценического репертуара украинского происхождения на белорусской сцене.

Ключевые слова: Украина, Беларусь, театр, музыка, драматургия, культурные связи.

Hrytsenko Halyna. Byelorussian-Ukrainian theatrical-musical relations (the second part of the 19th – beginning of the 20th century). In the article the main directions in Byelorussian-Ukrainian theatrical-musical relations of the second part of the 19th – beginning of the 20th century are fixed and considered. The contribution of the Ukrainian theatrical groups and professional companies to formation and development of Byelorussian National theatre is elucidated. The attention is drawn to the organic scenic repertoire of the Ukrainian origin on the Byelorussian stage.

Keywords: Ukraine, Byelorussia, theatre, music, dramatic art, cultural relation.